

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ПЕДАГОГІКА ТА ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

ІДЕЇ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО ПРО ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНИНА-ПАТРІОТА У ПРАКТИЦІ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ XXI СТ.

V.O. SUKHOMLINSKY'S IDEAS ABOUT THE FORMATION OF A CITIZEN-PATRIOT IN THE PRACTICE OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF THE XXI CENTURY

У статті висвітлюються основні ідеї В.О. Сухомлинського про формування громадянина-патріота. Протягом історичного розвитку педагогіки патріотичне виховання набувало важливості й актуальності, адже включення дитини до складу нації є важливою частиною діяльності педагога. Критичне переосмислення ідей В.О. Сухомлинського та їх творче використання має значення для патріотичного виховання підростаючого покоління. Аналіз наукової літератури доводить, що патріотичне виховання є актуальним для усіх держав усіх історичних періодів. Для України це стало важливим після початку російської агресії. Крім шкільних учителів, патріотичним вихованням мають займатися ЗМІ. Дослідженням встановлено політичне, оборонне значення ідей В.О. Сухомлинського про формування громадянина-патріота. Здійснений аналіз ідей В.О. Сухомлинського дає підстави стверджувати, що його ідеї придатні для використання в незалежній Україні. Доведено, що за умов НУШ мета сучасного освітнього процесу – формування ключових і предметних компетентностей, практична спрямованість пізнання життя, набуття знань із різних предметів, формування патріота, інтелектуально розвинутої, духовно і морально зрілої особистості. У сфері виховання підростаючого покоління важливими є сім'я і заклади освіти. Саме сьогодні актуалізуються ідеї формування громадянина-патріота – людини, котра має комплекс особистісних якостей і рис характеру, зокрема патріотичну свідомість, відповідальність і мужність, готовність захищати Батьківщину, проявляти повагу до культури, звичаїв і традицій національних спільнот у державі. Як відзначено у концепції НУШ, наскрізний процес виховання має ґрунтуватися на цінностях: морально-етичних (гідності, чесності, справедливості, турботі, повазі до життя, повазі до себе та інших людей), соціально-політичних (свободі, демократії, культурному різноманітті, повазі до рідної мови та культури, патріотизмі, шанобливому ставленні до довкілля, повазі до закону, солідарності, відповідальності).

Ключові слова: громадянин, реформування сучасної освіти, виховання патріота, громадянське суспільство, ціннісні орієнтири.

The article highlights the main ideas of V.O. Sukhomlinsky on the formation of a citizen-patriot. During the historical development of pedagogy, patriotic education has become important and relevant. After all, the inclusion of a child in the nation is an important part of the teacher's activity. Critical rethinking of V.O. Sukhomlinsky's ideas and their creative use is still relevant today for the patriotic education of the younger generation. The analysis of the scientific literature proves that patriotic education is relevant for all states of all historical periods. For Ukraine, this became relevant after the beginning of Russian aggression. In addition to school teachers, the media should be involved in patriotic education. The study established the political, defensive significance of V.O. Sukhomlinsky's ideas on the formation of a citizen-patriot. The analysis of V.O. Sukhomlinsky's ideas gives grounds to assert that his ideas are suitable for use in independent Ukraine. It is proved that in the conditions of NUS the purpose of modern educational process is formation of key and subject competences, practical orientation of knowledge of life, acquisition of knowledge in various subjects, formation of patriot, intellectually developed, spiritually and morally mature personality. The family and educational institutions are important in the field of educating the younger generation. It is today that the ideas of forming a citizen-patriot – a person who has a set of personal qualities and character traits – are being actualized. In particular, patriotic consciousness, responsibility and courage, readiness to defend the Motherland, to show respect for the culture, customs and traditions of national communities in the state. As noted in the concept of NUS, the cross-cutting process of education should be based on values: moral and ethical (dignity, honesty, justice, care, respect for life, respect for themselves and others), socio-political (freedom, democracy, cultural diversity, respect) to the native language and culture, patriotism, respect for the environment, respect for the law, solidarity, responsibility).

Key words: citizen, reforming modern education, upbringing of a patriot, civil society, values.

УДК 37.035.6
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/27.1>

Батрун І.В.,
канд. пед. наук,
учитель російської мови та літератури
Харківської загальноосвітньої школи
I–III ступенів № 101

Постановка проблеми в загальному вигляді. Реформування сучасної освіти XXI ст. ставить проблему виховання громадянина-патріота, особливо це актуально за умов війни, порушення норм міжнародного права, намагань формувати громадянське суспільство і державу. Як відзначається в концепції НУШ, орієнтація вітчизняної освіти на

«вихід» («output») – результат у формі розвинутих ключових компетентностей учнів, структури знань, поглядів, ціннісних орієнтирів, їхньої успішної самореалізації у професії та житті, формування особистості, патріота, новатора, здатного конкурувати на ринку праці, розвивати економіку, навчатися неперервно впродовж життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема громадянськості та патріотичного виховання особистості віддзеркалена у вітчизняній і зарубіжній науці у працях В. Гегеля, Платона, В. Плахотника. Громадянську спрямованість особистості досліджували психологи та педагоги А. Маслоу, Ж. Пьєже, В. Франкл, І. Бех, П. Вербицька, Ю. Іванішина, Ф. Левітас, О. Пометун, К. Чорна. Значущість громадянського виховання у своїх працях доводили Я. Коменський, А. Макаренко, І. Огієнко, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський [1–4; 10–15].

Значущість національно-патріотичне виховання на традиціях українського народу та мистецтва доводили О. Вишневський, О. Гевко, М. Стельмахович, М. Щербань, О. Стьопіна, В. Чуркіна, Т. Шклярєва.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасні підходи до організації освітнього процесу в ЗЗСО та позашкільних навчальних за умов впровадження ідей НУШ мають традиції та ґрунтуються на спадщині видатних вітчизняних педагогів, зокрема В.О. Сухомлинського.

Мета статті – дослідити вплив ідей В.О. Сухомлинського на патріотичне виховання в українських школах ХХІ ст. Для досягнення мети використовувалися особливі методи: історичний і логіко-теоретичний аналіз, документальний метод, узагальнення і систематизація.

Виклад основного матеріалу. Саме сьогодні актуалізуються ідеї формування громадянина-патріота – людини, яка має комплекс особистісних якостей і рис характеру, зокрема патріотичну свідомість, відповідальність і мужність, готовність захищати Батьківщину, проявляти повагу до культури, звичаїв і традицій національних спільнот у державі. Як відзначено у концепції НУШ, наскрізний процес виховання має ґрунтуватися на цінностях: морально-етичних (гідності, чесності, справедливості, турботі, повазі до життя, повазі до себе та інших людей), соціально-політичних (свободі, демократії, культурному різноманітті, повазі до рідної мови та культури, патріотизмі, шанобливому ставленні до доквілля, повазі до закону, солідарності, відповідальності) [6].

За умов НУШ мета сучасного освітнього процесу – формування ключових і предметних компетентностей, практична спрямованість пізнання життя, набуття знань із різних предметів, формування патріота, інтелектуально розвиненої, духовно і морально зрілої особистості [6]. У сфері виховання підростаючого покоління важливими є сім'я і заклади освіти. Сім'я є моделлю суспільства, через яку дитина засвоює моральні норми, духовну культуру, національні та загальнолюдські цінності. Саме в родині відбувається отримання соціального досвіду соціалізації, спілкування

на принципах взаємоповаги та врахування особливостей кожної особистості. Сімейний вплив і взаємини між батьками та нащадками мають базуватися на почуттях любові та порозумінні, на моральних нормах і совісті. Мораль є формою духовного життя, одним із найдавніших універсальних способів соціальної регуляції. Вона має загальнолюдський сенс і конкретно-історичний зміст. Мораль передбачає ціннісне ставлення людини до навколишнього світу, суспільства, спільнот, соціальних інститутів, соціальних суб'єктів, інших людей і до самої себе. Моральне ставлення людини до світу зорієнтоване на ідеал добра, справедливості, дружби, любові, свободи та відповідальності. Загальнолюдські моральні цінності орієнтують особистість і суспільство на ідеали гуманізму, на протистояння злу, на розумні потреби, на самообмеження заради загального блага, причому не з примусу, а свідомо і добровільно. Виконуючи роль регулятора суспільної та індивідуальної поведінки, мораль поділяє соціальні явища, дії та вчинки людей на «добро» і «зло», даючи людині можливість свідомо орієнтуватися у своєму моральному виборі.

Проблема виховання патріота посідає провідне місце у творчості В.О. Сухомлинського. Великий педагог зазначав: «Справжня громадянськість – моральна відповідальність за все, що робиться на рідній землі. Ця громадянськість народжується тоді, коли підліток, юнак, який сидить за партою, бачить той шлях, яким іти йому в житті, щоб піднести свою Вітчизну». Проблему громадянського він розглядав у роботах «Народження громадянина», «Як виховати справжню людину», «Вітчизна у серці». Питанням громадянського виховання присвячена його бесіда з учителями «Витоки громадянськості». Так, у своїй роботі «Народження громадянина» педагог писав: «Домогтися того, щоб вихованця вже з дитинства хвилювало теперішнє та майбутнє Вітчизни, – одна з найважливіших передумов запобігання моральним зривам у дитячі роки...» [12].

Патріотизм – стійке соціально-психічне утворення, складна інтегральна якість особистості, що характеризує ціннісне ставлення особистості до Батьківщини в органічній єдності національно-етнічного і національно-громадського аспектів і проявляється в культуротворчій діяльності [3, с. 55]. Патріоти мають багато моральних чеснот. Вони – носії культури, мови, самобутності свого народу, своїх предків.

Складником патріотизму є національна свідомість і свобода волі. Національна свідомість – сукупність соціальних, економічних, політичних, моральних, етичних, філософських, релігійних поглядів, норм поведінки, звичаїв і традицій, ціннісних орієнтацій та ідеалів, у яких виявляються особливості життєдіяльності націй та етносів. Сво-

бода волі – здатність людини самостійно, відповідно до свого світогляду робити вибір між добром і злом, приймати рішення і діяти. Моральним вважають лише такий вибір, за якого людина керується моральним мотивом, внутрішньою, суб'єктивно-особистісною спонукою до дії, зацікавленістю в її реалізації і орієнтацією на моральні чинники. Керуючись моральними мотивами, людина орієнтується на найвищі, безумовні вселюдські цінності, зважає на ймовірність морального осуду в разі недотримання моральних вимог [9, с. 330].

Як зазначав В.О. Сухомлинський, патріотизм як діяльна спрямованість свідомості, волі, почуттів діалектично пов'язаний з освіченістю, етичною, естетичною й емоційною культурою, світоглядною стійкістю, творчою працею. Виховувати особистість з активною громадянською позицією В.О. Сухомлинський пропонував починати з дитинства, адже це найважливіший період людського життя. Педагог підкреслював: «У дитинстві починається тривалий процес пізнання – пізнання і розумом, і серцем – тих моральних цінностей, що лежать в основі моралі: безмежної любові до Батьківщини, готовності віддати життя за її щастя, велич, могутність, непримиренність до ворогів Вітчизни» [13, с. 16]. Педагог відзначав багатогранність поняття «громадське виховання», виокремлював такі його складники, як громадянське бачення світу, моральність, ідейну переконаність, взаємодію людини й колективу, моральну стійкість, громадянську гідність.

Система В.О. Сухомлинського з патріотичного виховання охоплює широкий спектр методів, засобів, способів, прийомів, спрямованих на формування єдності свідомості, переконаності та поведінки, на нагромадження практичного суспільного досвіду школяра. Значущою є ідея В.О. Сухомлинського, за якою гуманна місія школи і педагога полягає в тому, щоб «врятувати дітей, увести їх у світ суспільства, духовного життя, краси цілком повноцінними і щасливими» [12, с. 85–86]. Громадянська соціалізація виступає як міра активності індивіда, характеристика індивіда, що може бути сформована шляхом цілеспрямованої діяльності. Тому актуальною є ідея В.О. Сухомлинського щодо формування людини, її світогляду. Це найяскравіше проявляється у процесі патріотичного виховання, яке, на думку педагога, є саме тією сферою духовного життя, що проникає в усе, що пізнає, робить, до чого прагне, що любить і ненавидить людина. Тема національно-патріотичного виховання особистості у ЗЗСО та у позашкільних навчальних закладах часто порушувалася у працях В.О. Сухомлинського. Патріот глибоко переконаний у доброму майбутньому свого народу; вольовий, принциповий, нетерпимий до несправедливості, рішучий, відважний. Без таких людей багато сучасних вільних народів залиша-

лися би поневоленими чи й винищеними. Відсутність почуття патріотизму негативно впливає на моральну культуру людини [8, с. 296].

В.О. Сухомлинський вважав, що навчання в закладі освіти та «позашкільна робота є не лише важливою ланкою педагогічних зусиль для здійснення додаткової освіти та виховання, організації активного дозвілля, трудової підготовки учнів і юнацтва, а й системою пошуку, розвитку, підтримки юних талантів та обдарувань, формування у такий спосіб творчої еліти в галузі природознавства, техніки, мистецтва, ремесел, суспільної та підприємницької діяльності...» [10, с. 17].

Національно-патріотичне виховання дітей є важливою складовою частиною діяльності ЗЗСО та позашкільних навчальних закладів, спрямованою на глибоке пізнання історичного минулого рідного народу, оволодіння національними цінностями, вищими здобутками в національно-культурному і суспільному житті. Сьогодні значущими складниками виховання є туристсько-краєзнавча, еколого-натуралістична, військово-патріотична, художньо-естетична робота, це також відзначав видатний педагог. Батьківщина без нас обійтися може, ми ж без неї – ніщо. Цю велику істину, на яку звертав увагу В.О. Сухомлинський, повинна розуміти і відчувати кожна дитина. Він прищеплював школярам любов до рідної місцевості, «малої» батьківщини. Він із повним правом стверджував, що отчій дім, його природа із невичерпним багатством явищ, дивовижною красою – «вічне джерело дитячого розуму» [7, с. 55].

Упровадження у практику роботи завдань патріотичного виховання спонукає педагогів-позашкільників звертатися до спадщини В.О. Сухомлинського. Потенціал учнів найбільш реалізується у гуртках і студіях за інтересами, у яких відбувається виховання фізично й морально здорової людини. Неформальні форми роботи, екскурсії, походи сприяють засвоєнню моральних цінностей, ідеалів, культурних традицій, етичних норм. Долучення до національних свят і традицій, спортивних змагань та ігор, фестивалів, флешмобів сприяють формуванню естетичних смаків, збереженню родинних традицій, сімейних реліквій, вивченню родоводу, звичаїв, обрядів свого народу й народів, що населяють Україну. Різні форми та методи неформальної освіти сприяють формуванню національної свідомості та вихованню патріотичних почуттів учнів через систему заходів (виховних годин, екскурсій, «круглих столів», уроків пам'яті, конкурсів, тематичних вечорів). Різні інтерактивні форми формальної та неформальної освіти мають бути спрямовані на реалізацію проєктів щодо виховання учнів у дусі патріотичного обов'язку, готовності до військової служби та захисту України, повагу до чинного законодавства та засад демократичної, правової держави.

Погоджуємося із Т. Свирською, С. Савченко, що патріотичне виховання за В.О. Сухомлинським має ряд напрямів: патріотичний (виховання любові до рідного краю, Батьківщини, почуття громадянства); соціальний (введення у практику зразків гуманних взаємин та ідеалів народу); трудовий (залучення до традиційних видів трудової діяльності народу); художньо-естетичний (залучення до народної творчості у видах декоративно-прикладного мистецтва, розвиток художніх здібностей); екологічний (примноження багатств і захист рідної природи, усвідомлення єдності людина – природа – суспільство)» [14, с. 116].

Таким чином, виховна робота в ЗЗСО та закладів позашкілля має здійснюватися за такими напрямами, як «патріотичний», «соціальний», «трудоий», «художньо-естетичний», «екологічний» (за В. Сухомлинським) на засадах педагогіки співробітництва учнів, їхніх батьків і громадськості та бути спрямована на реалізацію Національної програми патріотичного виховання населення, формування здорового способу життя, розвитку та зміцнення моральних засад суспільства, впровадження ідей Концепції Нової української школи. Ціннісне ставлення до суспільства й держави у виховній системі ЗЗСО має виявлятися у формуванні в учнів почуттів патріотизму, національної свідомості, правосвідомості, політичної культури та культури міжетнічних відносин, а також формування громадянських цінностей. До основних громадянських цінностей належить моральна і правова культура, яка виявляється в почутті власної гідності, внутрішньої свободи особистості, здатної виконувати свої рольові обов'язки, у дисциплінованості, повазі до інших громадян, до держави, владних структур, у гармонійному поєднанні патріотичних, національних і міжнародних почуттів і формування умінь життєвих: громадянськості, толерантності, доброзичливості, витримки, оптимізму, врівноваженості.

Актуальним є розвиток системи правової освіти та виховання, покращення роботи закладів позашкілля щодо розвитку громадянських компетентностей учнів, формування ціннісного ставлення до людей, що виявляється в моральній активності особистості, прояві милосердя, толерантності, готовності допомогти іншим. Наше майбутнє залежить від формування ціннісного ставлення та національної свідомості школярів до сім'ї, родини, людей, що сприяє усвідомленню національно-етнічної належності. Формування шанобливого ставлення до історії та культури своєї національно-етнічної спільноти та толерантного ставлення до представників інших націй і національностей та усвідомлення національно-державної спільності, бо патріотизм є однією з рис всебічно розвиненої особистості. Людина має мати відчувати гордість за свою Батьківщину і свій народ, за гідні сторінки

минулого. Важливою складовою частиною змісту виховання особистості ХХІ ст. є усвідомлення дітьми й учнівською молоддю значущості праці, конкурентоспроможності й самореалізації особистості в умовах ринкових відносин. Тобто ціннісне ставлення до праці передбачає як підготовку учнів до майбутньої професійної діяльності, так і розвиток потреби у трудовій активності, адже життєдіяльність особистості взаємопов'язана з ідеєю самореалізації, життєвого вибору та розв'язання важливих проблем власного життя. За В.О. Сухомлинським, головним методологічним принципом патріотичного виховання має бути пізнання й усвідомлення учнями своєї Малої Батьківщини, а освітній і виховний процес у шкільні роки та за умов позашкільних закладів має бути спрямований на долучення учнів до кращих традицій, звичаїв народу, вони мають стати для них святим законом. Тому сьогодні важливо формувати учнів і вихованців ЗЗСО та позашкілля на прикладах історії становлення Української державності, українського козацтва, героїки визвольного руху, досягнень у галузі політики, освіти, науки, культури і спорту. Сьогодні утвердження громадських цінностей має здійснюватися із чітко усталеною громадянською позицією. Як відзначають вітчизняні науковці, до засобів патріотичного виховання належать рідна мова, вітчизняна історія, українська література, рідна природа, українська культурна спадщина.

Висновки. Тож педагогічні ідеї В.О. Сухомлинського є основою сучасної виховної системи в ЗЗСО та позашкільних навчальних закладах, вони спрямовані на забезпечення всебічного розвитку особистості, її національного самовизначення і творчої самореалізації, бо національно-патріотичне виховання є складовою частиною загального виховного процесу підростаючого покоління, головною метою якого є набуття молодими громадянами соціального досвіду, готовності до виконання громадянських і конституційних обов'язків, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин, формування особистісних рис громадянина Української держави, фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, інтелектуальної, правової, трудової, екологічної культури. Таким чином, здійснення системного національно-патріотичного виховання в закладах ЗЗСО та позашкілля сьогодні є складовою частиною національної безпеки України.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бех І. Виховання особистості : у 2 кн. Київ : Либідь, 2003. Кн. 1. 277 с.
2. Вербицька П.В. Громадянське виховання молоді: сучасні аспекти розвитку. Київ : Генеза, 2009. 384 с.
3. Завалевський Ю. Проблеми соціально-громадянського виховання особистості та підходи до їх

розв'язання в історії педагогічної думки. *Педагогіка і психологія*. 2002. № 4. С. 55–64.

4. Івашина Ю.Ю. Громадянське виховання в змісті, формах і методах позаурочної роботи: методичні рекомендації. *Педагогічний вісник*. 2001. № 1/2. С. 62–63.

5. Макаренко А. Воспитание гражданина. Москва : Просвещение, 1988. 308 с.

6. Нова українська школа. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 29.08.2020).

7. Оришко С. Виховання патріотизму шкільної молоді в процесі позашкільної роботи. *Гуманізація навчально-виховного процесу* : збірник наукових праць. Слов'янськ : Видавничий центр СДПУ, 2007. С. 190.

8. Патріотизм. Сучасний словник з етики / ред. М.Г. Тофтул. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. С. 296.

9. Свобода волі. Сучасний словник з етики / ред. М.Г. Тофтул. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. С. 330.

10. Сухомлинский В. Избранные педагогические сочинения : в 3 т. Москва, 1980. Т. 2. 640 с.

11. Сухомлинський В.О. Вибрані твори : в 5 т. Київ : Радянська школа, 1976. Т. 1. 654 с.

12. Сухомлинський В.О. Народження громадянина. *Вибрані твори* : в 5 т. Київ : Радянська школа, 1976. Т. 3. С. 281–582.

13. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям. *Вибрані твори* : в 5 т. Київ : Радянська школа, 1976. Т. 3. С. 5–279.

14. Формування патріотичної та громадянської свідомості учнів: теорія і практика / О.С. Александров та ін. ; за заг. ред. Ф.Л. Левітаса. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2018. 172 с.

15. Чорна К. Національна ідея як фактор становлення патріотизму у дітей та молоді. *Шлях освіти*. 2008. № 3. С. 5–11.